

ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЛЕСИ УКРАЇНКИ

ВЕСІЛЬНИЙ ПОЇЗД «НАЙКРАЩОЇ З ЛЮДЕЙ»

Алла Дибя
науковий співробітник
Відділу рукописних фондів
і текстології
Інституту літератури
ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
м. Київ

Ця наукова розвідка виконана у межах проектів, які фінансуються за рахунок коштів бюджетної програми «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230).

Лариса Петрівна Косач зростала в люблячій, творчій, багатодітній родині, де мати *Ольга Косач* (до одруження – *Драгоманова*, в літературі – *Олена Пчілка*) особливо опікувалася вихованням та навчанням дітей. Виховували їх високоінтелектуальними людьми, які добре розуміли б своє українське коріння і разом з тим були людьми світу, глибоко опанувавши зарубіжні культури, зокрема світову літературу. До того процесу постійно й посутньо долучався батько – видатний український правник *Петро Косач*. В родині говорили, що для мами усі вони «дити», а для тата – «люде».

Завдяки батькам Лариса одержала найкраще виховання й освіту, адже вона мала можливість навчатися у гарних приватних учителів та закінчити перший український нелегальний університет у Києві – гурток молодих українських літераторів «Плеяда», який опікували батьки-старогородівці. З того гуртка вийшов цвіт української нації – вчені у багатьох галузях знань, письменники, журналісти, громадсько-політичні діячі, які згодом здійснили десятки важливих українських проектів, відкрили пам'ятник Івану Котляревському в Полтаві, творили українські політичні партії та Українську національну революцію...

А ще Леся Українка наполегливо вчилася у дядька – професора *Михайла Драгоманова*, – спершу спілкуючись в листах, а згодом і безпосередньо, коли в 1894 році вона приїхала до нього в Софію (Болгарія). І мешкала тоді Лариса у кабінеті-бібліотеці Драгоманова, маючи можливість читати й вивчати все, що хочеться, і все, що необхідно. А пройшовши його високу інтелектуальну школу, стала однією з найосвіченіших жінок тогочасної Європи.

Отож діти в цій сім'ї мали гідні приклади подружнього співжиття – Петро та Ольга Косачі, Михайло та Людмила Драгоманови. Важливим постулатом побудови родини у Косачів вважалося те, що діти мають створювати свої майбутні сім'ї свідомо, вже завершивши навчання, одержавши фах і почавши працю за обраною спеціальністю. Так сталося у кожній з дівчат цієї родини. У хлопців (*Михайла* та *Миколи*) склалося трохи по-іншому, адже одружилися вони ще зовсім молодими, власне студентами, чим спершу викликали не дуже радісну реакцію батьків. Дівчата ж (*Ольга, Лариса, Оксана* та *Ізидора*) одружувалися вже після завершення навчання у вузах.

У Лариси це були дуже складні життєві університети. У той період Лариса Косач називала себе «дівчина в чеканні». Тобто вже були якісь перші весняні закоханості, але справжнє почуття було ще попереду. І тому, коли одна за одною почали одружуватися її подружки, вона не була ще готова відпускати їх зі свого дівочого кола, вважаючи, що робити їм це зарано – і навчання незавершене, й дітьми та іншими родинними турботами ще рано себе навантажувати. Тому й говорила про це з кузиною *Лідією Драгомановою*, коли та зібралась побратися з болгарським професором *Іваном Шишмановим*. Тому й намалювала в сатиричному ключі подружжя Милевських у «Блакитній троянді», прообразом яких стали «плеядівка» *Наталка Вишинська* (зі знаменитої родини Сікорських) та її обранець-лікар *Євген Гроздов*. Певним шоком для Лариси стало й одруження її «одеської сестрички» – «плеядівки» *Маргарити Комарової* з професором *Сидоренком*. Їй не хотілося відпускати від

Леся Українка

себе в інше життя чи не найближчої подруги. Хоча згодом Комарови-Сидоренки тепло спілкувалися з письменницею, опікувалися нею. А її власна доля була ближчою до Маргаритиної сестри Галини – талановитої письменниці і, на жаль, дуже хворої людини. Адже **Гая Комарова** так ніколи й не створила сім'ї...

У Лариси ж доля склалась по-іншому. Хоча власних дітей їй так і не судилося мати, але подружню пару вона таки мала, почавши той свій священно-жертвний шлях жінки біля вмираючого **Сергія Мержинського**, якого доглядала у Мінську взимку 1901 року як найвідданіша дружина. А власне родину мала вже з іншим чоловіком, узявши його прізвище – **Квітка**. Позналилися вони 1898 року в Києві. Одразу ж виявилася велика спільність інтересів та уподобань – література, музика, театр. **Климент Васильович** вчився у Київському університеті на юриста, вже закінчив музичну школу. Згодом працював у судах, був музикознавцем, брав участь у роботі Українського уряду в часи Української національної революції, пізніше створював Українську академію наук і активно в ній працював. Мав великі успіхи на ниві дослідження народної пісні української, російської, білоруської. Як учений світового рівня вславив Україну, за що мав і великі проблеми – переслідувався в радянський час, заарештовувався, змушений був виїхати з України в Москву, де працював і помер 1953 року. Докладніше про це див. [2; 3].

Об'єднала Климента Квітку та Ларису Косач і спільна біда: обоє були хворі на туберкульоз. Власне, хвороба й спонукала їх до ближчого спілкування: весною 1901 року побратим **Михайло Кривинюк** (майбутній чоловік сестри Лесі Українки Ольги) привіз до Києва знесилену, пригнічену хворобою й смертю Сергія Мержинського «*найкращу з людей*», як згодом називатимуть її в сім'ї сестри. Родина й друзі шукали можливості допомогти письменниці. Саме тоді панну Косач запросить до Чернівців подруга **Ольга Кобилянська**. Але, приїхавши на Буковину, Лариса Петрівна більше лежала безсила, не в змозі перебороти депресію. Самопочуття загалом було дуже тяжке. Незабаром навіть кров пішла горлом – наслідок перебування поруч із хворим на відкриту форму сухот Мержинським. Вирішили везти Ларису в гори на лікування.

І тоді з Києва прибув Климент Квітка. Відтоді він завжди був поруч із Лесею Українкою. Жили десь поруч, разом обідали, разом робили якісь справи, разом лікувалися. Досить скоро Леся зрозуміє, що ця людина для неї дуже важлива. Про це свідчитиме в листах до рідних. Згодом Климент і Леся вже житимуть разом. Тоді найближчі друзі сприйматимуть їх як подружжя. І **Марія Биковська-Беляєва** разом з чоловіком навіть 1903 року привезе з Китаю подружі Ларисі ніж для розрізування паперу. Символіка орнаменту на ножі (півонія з метеликом) свідчить про те, що жінка вже не самотня, а заміжня.

Климент Квітка

Вознесенська церква у Києві, в якій вінчалися Леся Українка і Климент Квітка

На цей час подружжя жило ще на віру, постійно шукаючи можливості узаконити свої стосунки, бо в іншому випадку юрист Квітка міг би втратити місце служби. З листа Лесі Українки до Ольги Кобилянської від 22 червня 1904 року: «... в Тіфлісі була одна товаришка давня [Марія Михайлівна – А.Д.] та п. Квітка, то вони помогли мені жити. Мій хтосічок знає, що хтось завжди тримався добре з Квіточкою, але тепер тримається ще ліпше, і тепер уже Квіточка зовсім не може без когось жити та і хтось близько того. Чи то зле, чи то добре, то кожний собі може думати як хоче, але вже воно так. Я не знаю, яка буде форма чи формула наших відносин, але одне певне, що будемо старатися якнайменше бути нарізно один від одного і якнайбільше допомагати один одному – се головне в наших відносинах, а все решта другорядне» [2].

Це був дуже тяжкий час для Лариси Косач – тільки-но прийшла звістка про передчасну смерть Михайла Косача. Климент Квітка та Марія Биковська приклали немало зусиль, щоб порятувати письменницю від розпачу.

Дехто ще й досі дивується тому, як поєдналися ця доросла жінка і молодий, на дев'ять років молодший, парубок. Хтось шукає в цьому подружжі навіть меркантильного інтересу, бо, бачте, Квітка начебто був бідний, як церковна миша. Але сама Леся Українка стверджувала інше, постійно підкреслюючи в листах до родини й друзів, що їхнє співжиття – не випадковість. Хтось зауважує, що «ранувато» вона пішла назустріч новому коханню. А вона в листі до доброї знайомої **Віри Александрової** стверджує: «[...] *болезнь и смерть измучили меня, а не самое чувство, которое давало только счастье нам обоим [...]. Мне всегда казалось, что это лучшее чувство, на которое я способна, и я не стала бы подавлять его в себе, если бы оно явилось в другой раз*» [5, с.473].

І ось цей наступний раз прийшов...

Климент Васильович був прийомною дитиною київських міщан **Карпових**. **Олександр Антонович** служив в Управлінні Києво-Ковельської залізниці. **Феоктиста Семенівна** – майбутня свекруха письменниці – у Києві тримала спеціальний пансіон. В їхній квартирі мешкали й харчувалися учні та студенти, на Кавказі вона також підробляла приготуванням обідів, а Леся Українка, лікуючись там, користувалася цією послугою. Згодом молоді люди вже мешкатимуть разом.

У цей же час у Карпових-Квіток з'явилася ще одна прийомна дитина – **Маруся Собіневська** (в одруженні **Бешкурова**). Одного дня, коли мала Маруся тяжко захворіла, Лариса змушена була іти в аптеку на Головинський проспект за ліками, потім декілька днів доглядала хвору дитину. Зрештою вона залишилась у Квіток і стала для Марусі другою мамою (офіційно матір'ю-опікункою була Феоктиста Карпова). Саме письменниця вчитиме малу читати, писати, лічити, готуватиме до вступу в гімназію. Тітонька Леся шила для дівчинки платтячка, дарувала іграшки й читатала книжки, ставши найближчою для неї людиною в житті. Про це докладніше в [1].

7 серпня 1907 року Лариса – вже Квітка – напише матері з Великої Підвальної (Ярославів Вал), № 32, кв. 11 (будинок у дворі) повідомлення про те, що вони з Климентом Васильовичем таки обвінчалися. До речі, церква та була особливою – мала «українські ікони» та священика, дуже прихильного до українства. Знаємо ми також безліч розмірковувань про те, як вирішувалася доля цього шлюбу. Адже впродовж декількох років вони намагалися обвінчатися, але то хтось з них захворів, то Клименту Васильовичу не дали відпустки на службі. І не батьки (як стверджує дехто) спонукали молодят офіційно зареєстру-

вати шлюб, а те, що правник Квітка, порушуючи закон, міг просто втратити роботу – засоби до існування. З листа Лесі Українки до матері від 7 серпня (25 липня) 1907 року: *«Справа скінчена – ми звінчались сьогодні в 1-й годині дня. Знайшли такого попа, що сам порадив коротший спосіб, без оглашеній. Хоч с'як, хоч так дивитись на сей обряд, то все можна сказати: «grâce à Dieu c'est fini» [Слава богу, це кінець (франц.) – А.Д.], коли вже взагалі він мусив відбутися. Ми не запрошували нікого, крім конечних свідків ... Я не кликала нікого з церкви до нас, бо думала, що Кльоні [Клименту Васильовичу Квітці – А.Д.] краще скоріше перейти від урочистого до звичайного».*

Світлин з вінчання не залишилося – очевидно, молоді не вважали за потрібне спеціально фотографуватися на знак цієї події. Є немало світлин, де вони в колі родини, серед рідних і друзів. На одній з них Леся та Климент поруч із боярами **Максимом Мережинським**, **Світозаром Драгомановим** та дядьком **Петром** – чоловіком тітоньки Єлі.

1912 року після закінчення Київського політехнічного інституту (сільськогосподарське відділення) одружувався найменша сестричка Лариси Квітки **Ізидора Косач (Борисова)**. Те весілля було зовсім іншим, і письменниця дещо іронічно відгукнеться на цю подію: *«І видумала ж «біла гусь» [жартівливе ім'я Дори в сім'ї – А.Д.] – автомобілі, ресторани... Видно, якісь таємні закони статистики чи «економії природи» вимагають певної кількості «благолупостів» на кожную родину...»*

Ніхто тоді не міг і передбачити, якою надалі буде доля родини наймолодшої сестри Лесі Українки. Адже 1914

року **Юрія Борисова** мобілізували на фронт Першої світової війни. Там він потрапив у полон, перебував у таборі до часів Української національної революції 1917–1921 рр., згодом служив в Українській армії, переслідувався органами НКВС. Загинув у радянському концентраційному таборі за невідомих обставин. Його дружину Ізидору Косач-Борисову також заарештовують, вона відбуде незаслужене покарання у концтаборі, але дивом повернеться додому напередодні Другої світової війни. Потім рідних Лесі Українки чекатиме вимушена еміграція. Насадки Косачів-Драгоманових виїдуть до США, Швейцарії, Чехії, Росії, Канади, боячись нових переслідувань з боку радянської влади.

Все завжди в родині робили гуртом, толокою, узгоджено. Навіть з родинних коштів організували наукову експедицію 1908 року для запису народних дум від кобзарів. Забезпечували лікування і Лариси Петрівни, і Климента Васильовича. Звичайно ж, дуже важкою проблемою були хвороби обох, коли то Лариса Петрівна рятувала Климента Васильовича, то він її. Непроста ситуація була у них і з побутовою невлаштованістю, і з постійною відсутністю достатньої суми грошей. Були в них і справжні трагедії. Наприклад, коли ці люди забороняли собі стати батьками, бо ж була загроза передати свої хвороби дітям.

Може, й не була їхня родина якоюсь «ідеальною» – від проблем і непорозумінь не застрахований ніхто. Але Леся доживе навіть до того, що тендітний Кльоня іноді навіть носитиме її на руках. Вона ніколи не пожаліла про те, що вони поєднали свої долі.

Леся Українка в колі родини й друзів. Зелений Гай (Полтавщина), 1906 р.
Зліва направо 1-й ряд (сидять): Максим Мережинський, Михайло Кривинюк, Петро Карташевський, Елисей Трегубов, Климент Квітка; 2-й ряд (стоять): Леонід Жебуньов, Антоніна Трегубова, Ольга Косач (Косач-Кривинюк), Ольга Косач (Олена Пчілка), Катерина Трегубова, Лариса Косач.
У дверях – Палажка Скубка

**Леся і Климент Квітки в колі рідних і друзів. Зелений Гай (Полтавщина), 1906 р.
1-й ряд: Лариса Косач-Квітка, Світозар Драгоманов, Ольга Косач (Косач-Кривинюк), Олександра Косач (Шимановська); 2-й ряд: Михайло Кривинюк, Климент Квітка, Ізидора Косач, Ольга Косач (Олена Пчілка), Марія Карташевська. З ними собачка Кудля**

Подружжя Лариси та Климента Квіток самовіддано служило українській культурі. Климент Васильович записав безліч українських народних пісень, багато з яких зокрема почув від Лесі Українки та **Івана Франка**. Іноді він переписував нові твори Лесі Українки, готуючи їх до видання, а вона, в свою чергу, в часи великого навантаження на роботі, допомагала чоловікові оформляти й переписувати судові справи. Перші музикознавчі статті Климента Квітки, які були опубліковані під псевдонімом **Тиміш Борейко**, вони написали разом – частину Лариса Петрівна, частину Климент Васильович. ■

**Леся Українка з родиною в своєму помешканні. Кавказ, 1911 р.
Зліва направо: Маруся (приймочна донька Ф. Карпової), Ф. С. Карпова, Климент Квітка і Леся Українка**

Література

1. Диба Алла. Далека принцеса. Українська мова та література. Квітень 1999. С.41–80;
2. Диба Алла. Деяко про щасливу/нещасну жінку Лесю Українку та чоловіків у її житті. Українська літературна газета. 27 березня 2020 р. С 16–17;
3. Диба Алла. Про себе, про родину, про Батьківщину... Розповідає вчений і громадсько-політичний діяч Климент Квітка (1880–1953). Проблеми етномузикології: науково-методичний збірник. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2014. С.226 –237;
4. Диба Алла. Там же С.237 – 242.
5. Леся Украинка в воспоминаниях современников. М.: Художественная литература, 1971. 512 с.